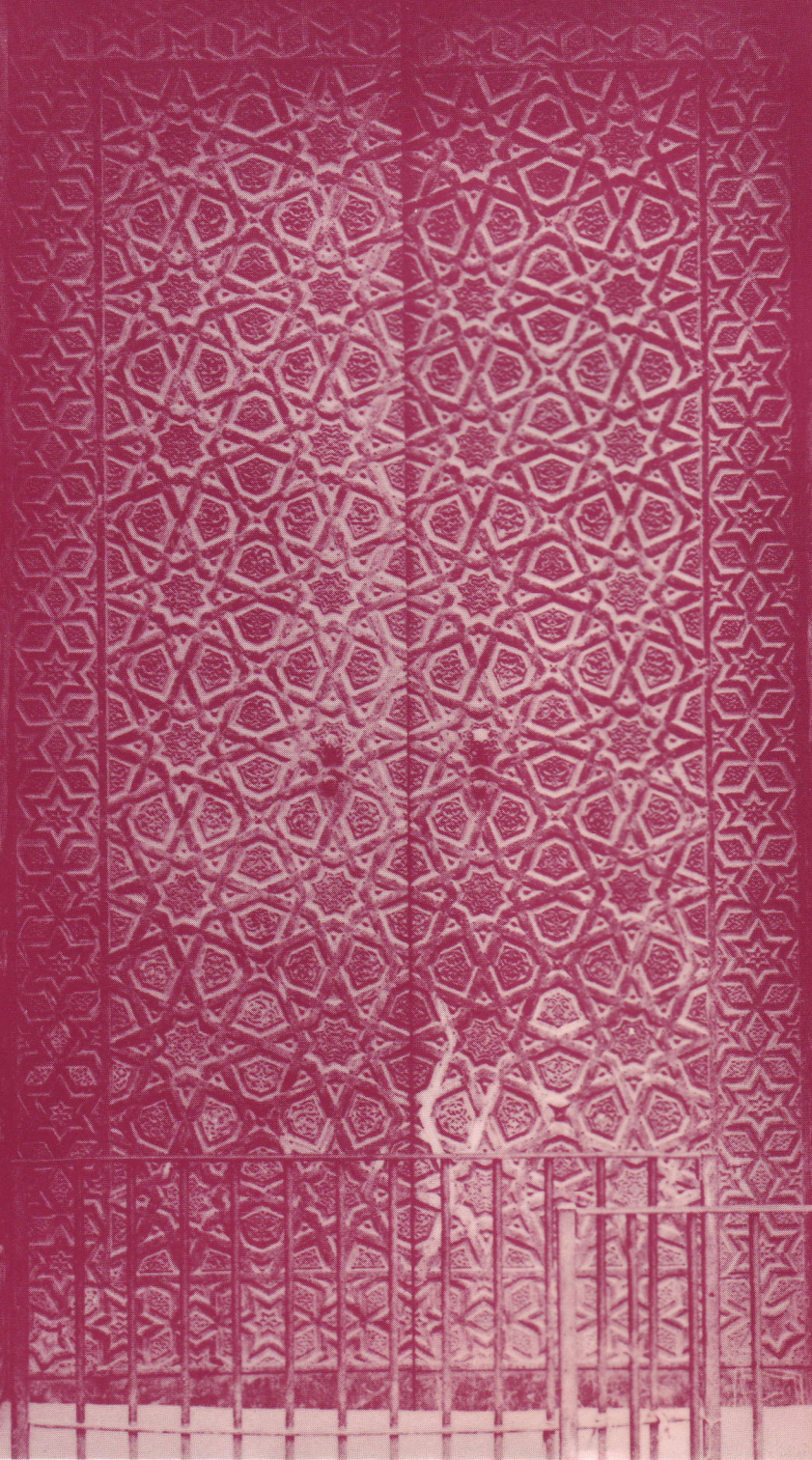

DE EGYPTISCHE ARTS IBN AL-AKFĀNĪ
(GEST. 749/1348)
EN ZIJN INDELING VAN DE WETENSCHAPPEN

DE EGYPTISCHE ARTS IBN AL-AKFĀNĪ (GEST. 749/1348)
EN ZIJN INDELING VAN DE WETENSCHAPPEN

DE EGYPTISCHE ARTS IBN AL-AKFĀNĪ
(GEST. 749/1348)
EN ZIJN INDELING VAN DE WETENSCHAPPEN

EDITIE VAN HET
KITĀB IRŠĀD AL-QĀṢID ILĀ ASNĀ AL-MAQĀṢID
MET EEN INLEIDING OVER HET LEVEN EN WERK VAN DE
AUTEUR

PROEFSCHRIFT

*ter verkrijging van de graad
van Doctor aan de Rijksuniversiteit te Leiden,
op gezag van de Rector Magnificus
Dr. J.J.M. Beenakker,
hoogleraar in de faculteit der geneeskunde,
volgens besluit van het college van decanen
te verdedigen
op woensdag 1 maart 1989 te klokke 16.15 uur
door*

Januarius Justus Witkam
geboren te Leiden in 1945

Ter Lugt Pers / Leiden / 1989

Promotor: Prof. Dr. Mr. J. Brugman
Referent: Dr. J.T.P. de Bruijn
Overige leden van de promotiecommissie:
Prof. Dr. B.H. Flemming
Prof. Dr. L.R.A. Van Rompaj

ISBN 90-6908-001-X

© Copyright 1989 by Jan Just Witkam & Ter Lugt Press, Donkersteeg 19,
Leiden, The Netherlands

All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any
form or by any means without permission in writing from the publisher.

Foto op omslag :

De toegangspoort tot het complex waar eens het Maṣṣūrī ziekenhuis in
Cairo gevestigd was (uit K.A.C. Creswell, *The Muslim Architecture of
Egypt* (Oxford 1952-9) II, plate 67a).

Aan de nagedachtenis van H.J. Witkam, mijn vader,
die van 1964 tot 1972 mijn studie in het Arabisch en Perzisch
aan de Leidse Universiteit heeft mogelijk gemaakt,
en aan de nagedachtenis van Paula P. Witkam, mijn zuster.

Beiden had ik graag met dit boek in handen gezien.

Woord vooraf

De hier gepresenteerde studie over het leven en werk van de 14e-eeuwse Egyptische encyclopedist en arts Ibn al-Akfānī en de editie van zijn verhandeling over de indeling van de wetenschappen, het *Kitāb Iršād al-Qāṣid ilā Asnā al-Maqāṣid*, konden alleen voltooid worden door de hulp van velen: vrienden, vakgenoten en collega's - arabisten, islamologen en bibliothecarissen. De talrijke verwijzingen naar handschriften, bewaard in instellingen over de gehele wereld, maken dit duidelijk. Zonder de vriendelijke beschikbaarstelling van microfilms door deze instellingen en zonder het gastvrije onthaal, tijdens mijn studiereizen, door sommige van hun medewerkers was mijn onderzoek niet mogelijk geweest.

Enkelen zij het mij in dit verband vergund bij naam te noemen.

Dr. Richard C. Taylor uit Toronto heeft mij in 1979 op het spoor gezet van handschriften van de *Iršād al-Qāṣid* in Istanbul, Ankara en Cairo.

Dr. Angelika Hartmann uit Hamburg heeft mij uitgebreide bibliografische informatie verschaft over werken van Ibn al-Akfānī in handschriftenverzamelingen in Cairo en Istanbul. Door haar introductie kreeg ik in 1986 toegang tot de Süleymaniye Bibliotheek in Istanbul, waar ik onder meer in staat was een van de tot dusverre verloren gewaande werken van Ibn al-Akfānī te vinden (nr. 17 van mijn bibliografie van het werk van Ibn al-Akfānī). Nadat ik toegang had gekregen tot de in Istanbul bewaarde handschriften van werken van Ibn al-Akfānī kon ik dit boek voltooiën.

Prof. Dr. 'Izz al-Dīn Foda van de Universiteit van Cairo en Dr. W.F.G.J. Stoetzer, destijds ook in Cairo, hebben mij in 1974 uit een administratieve impasse in mijn onderzoek gehaald. Ik gedenk dat nog steeds met dankbaarheid.

Dr. J.P. Hogendijk uit Utrecht was zo vriendelijk mij te helpen bij de interpretatie van wiskundige teksten in het werk en de conversatie van Ibn al-Akfānī.

Mijn collega A.G.P. Janson heeft mij bij het schrijven en produceren van dit boek steeds op het punt van Hebreeuws, informatica en typografie bijgestaan.

Drs. Peri Bearman te Leiden heeft in de laatste, redactionele, fase van

mijn proefschrift een groot aantal suggesties gedaan, waarvan ik de meeste dankbaar heb overgenomen.

Zonder de mooie collectie van secundaire literatuur in de Leidse Universiteitsbibliotheek (zie echter ook mijn elfde stelling !), tenslotte, had dit boek niet geschreven kunnen worden.

Leiden, 1 januari 1989

Jan Just Witkam

Inhoud

Woord vooraf	7
Inhoud	9
Ter inleiding	11
English summary	17
I. Leven en werk van Ibn al-Akfānī	23
II. De handschriften van de <i>Iršād al-Qāšid</i>	109
III. Overzicht van de inhoud van Ibn al-Akfānī's <i>Iršād al-Qāšid ilā Asnā al-Maqāšid</i>	171
IV. Aantekeningen op de <i>Iršād al-Qāšid</i>	222
V. Het bibliografisch materiaal in de <i>Iršād al-Qāšid</i>	241
VI. De invloed van de <i>Iršād al-Qāšid</i> op de latere encyclopedische en bibliografische literatuur	252
VII. Lijst van geciteerde en gebruikte publicaties	279
VIII. Register op de inleiding	298
IX. Register op de in de inleiding geciteerde en gebruikte handschriften	317
X. Register op de persoons- en plaatsnamen in de Arabische tekst	324
XI. Bibliografisch register op de Arabische tekst	354
XII. Register op de <i>Koran</i> -citaten in de Arabische tekst	367
XIII. Kritisch apparaat	368
[XIV.] Arabische tekst van de <i>Iršād al-Qāšid ilā Asnā al-Maqāšid</i> كتاب إرشاد القاصد إلى أسنى المقاصد [452]	
[XV.] Arabische inleiding مقدمة المحقق [460]	

Ter inleiding

Het was aanvankelijk mijn bedoeling om een editie van Ibn al-Akfānī's boek over de indeling van de wetenschappen, de *Iršād al-Qāṣid ilā Asnā al-Maqāṣid*, te maken. Bij mijn eerste lezing van deze encyclopedie in de loop van 1971, toen ik bezig was met de bestudering van de middeleeuwse Arabische literatuur over dreamutleg, viel het mij op wat een goed geschreven en praktisch ingericht boek deze *Iršād al-Qāṣid* was. Ik had ook al snel bemerkt dat de bestaande edities verre van kritisch waren en dat de aanzienlijke invloed van Ibn al-Akfānī's encyclopedie op de latere werken over Arabische encyclopedie en bibliografie nog nauwelijks onderzocht was. Ik meende dat ik van deze betrekkelijk korte tekst een kritische editie kon maken, en dat dit niet zeer veel werk behoeft te zijn. Dat pakte echter anders uit.

Ik reisde in 1973-1974 naar Egypte in de veronderstelling dat de oudere handschriften van de encyclopedie daar te vinden zouden zijn. Dat bleek een verkeerde gedachte. Alleen vrij recente handschriften van de tekst worden in de Egyptische Nationale Bibliotheek bewaard, en stemmatische exercities op die handschriften liepen op niets uit.

Tegelijkertijd dijde door mijn bibliografische naspeuringen het aantal handschriften dat mij bekend was uit van de minder dan twintig die Brockelmann noemt¹ uit tot ongeveer veertig in 1981 en tot bijna zeventig nu, in 1989. Hoe ik van deze overweldigende hoeveelheid handschriftelijk materiaal gebruik heb gemaakt vermeld ik in het hoofdstuk over de handschriften.

Mijn eerste kennismaking met Ibn al-Akfānī's tekst gold de geplagieerde versie, *al-Durr al-Nazīm*, zoals die bewaard wordt in het Leidse handschrift Or. 958 (42)². Door de ingewikkelde kwestie van het auteurschap van deze geplagieerde versie en ook door de steeds maar doorgroeiende hoeveelheid andere werken van Ibn al-Akfānī die onder mijn aandacht kwamen raakte ik in toenemende mate geïnteresseerd in

---

1 GAL G II, 137; S II, 169-170.

2 Zie de lijst van handschriften van de *Iršād al-Qāṣid* en het hoofdstuk over de invloed van de *Iršād al-Qāṣid*.

de persoon van de auteur. Die belangstelling werd nog extra gevoed doordat ik mij uit de berichten van Ibn al-Akfānī's jongere tijdgenoot Salāḥ al-Dīn al-Ṣafadī ook een meer persoonlijk beeld van deze veelzijdige arts en encyclopedist kon vormen. Het resultaat van dat onderzoek is uitgegroeid tot een bio-bibliografisch overzicht over leven en werk van de auteur van de *Iršād al-Qāṣid* dat veel uitgebreider is dan wat strikt nodig zou zijn geweest als een korte inleiding op de editie van de Arabische tekst. In feite zijn het twee boeken in één die de lezer hier in handen houdt: een bio-bibliografie en een teksteditie.

Door de presentatie van al deze informatie hoop ik te bereiken dat het beeld van Ibn al-Akfānī als een geestig en erudiet man, een geleerde die een orthodox islamitische overtuiging paarde aan een brede belangstelling voor de natuurwetenschappen, die in het intellectuele leven van Cairo in de eerste helft van de veertiende eeuw een waarschijnlijk niet onbelangrijke rol heeft gespeeld, wat meer contouren krijgt dan tot dusverre mogelijk was. Ondanks de vele informatie die ik wist te verzamelen kunnen het toch niet meer dan contouren van een persoonlijkheid zijn die ik kan trekken. Middeleeuwse moslimse geleerden zijn nu eenmaal karig met informatie over hun biografie en hun intellectuele ontwikkeling, en over hun persoonlijke geschiedenis komt men al heel zelden iets te weten. De vrij fragmentarische berichten van al-Ṣafadī doen veel meer vermoeden dan ons uiteindelijk met zoveel woorden is overgeleverd. Dat met vlijtig verzamelen toch nog veel over Ibn al-Akfānī en zijn werk te vinden is, is een reden voor optimisme. Het wekt grote verwachtingen voor wat over nog zovele andere moslimse geleerden gevonden kan worden. In een groter verband moet daarom mijn studie over het leven en werk van Ibn al-Akfānī gezien worden als een bijdrage tot de publikatie van de bronnen van de ideeëngeschiedenis van de islamitische middeleeuwen. De voornaamste problemen die zich daarbij voordoen, namelijk het bijna volledige ontbreken van betrouwbare tekstedities, de zeer onvolledige staat van de Arabische bibliografie en de grote verspreiding in geografisch opzicht van het handschriftelijk materiaal waardoor een fysieke onmogelijkheid ontstaat om van alles kennis te nemen, maak ik aanschouwelijk door de wijze waarop ik het bestaande materiaal heb getracht te inventariseren.

In het eerste hoofdstuk van mijn inleiding behandel ik het leven en vervolgens het werk van Ibn al-Akfānī. Ik geef eerst een samenvatting van het bronnenmateriaal voor de biografie. Vervolgens stel ik de precieze formulering van Ibn al-Akfānī's naam vast en vat samen wat er

aan autobiografisch materiaal beschikbaar is. Daarna behandel ik Ibn al-Akfānī's biografie volgens de berichten van zijn vriend en tijdgenoot al-Şafadī. De reeds in druk uitgegeven versie hiervan geef ik in vertaling; van wat alleen nog in handschrift voorhanden is geef ik zowel de Arabische tekst als de vertaling. Vervolgens geef ik een reconstructie van de onderwerpen van gesprek tussen Ibn al-Akfānī en zijn vriend al-Şafadī. Tenslotte behandel ik de vorm van Ibn al-Akfānī's biografie in de latere Arabische biografische literatuur.

De beschrijving van het werk begin ik met een overzicht van de bronnen van Ibn al-Akfānī's bibliografie. Daarna geef ik een overzicht van de werken, dat verdeeld is in vier afdelingen. Allereerst is er de afdeling waarin ik de werken noem die met zekerheid aan Ibn al-Akfānī kunnen worden toegeschreven en waarvan de tekst bewaard is gebleven, en tevens de bewaard gebleven commentaren hierop door latere geleerden (in totaal 19 werken). De tweede afdeling van het overzicht bevat een lijst van werken die wel met zekerheid aan Ibn al-Akfānī kunnen worden toegeschreven, maar waarvan de tekst tot op heden niet bewaard lijkt (11 werken). De derde afdeling bevat geschriften die in de loop der tijd op de een of andere wijze met het werk van Ibn al-Akfānī zijn geassocieerd, maar waarschijnlijk niet aan hem mogen worden toegeschreven (16 werken). Tenslotte noem ik nog een drietal werken die wel met Ibn al-Akfānī's oeuvre in verband zijn gebracht, maar daartoe beslist niet behoren. In totaal gaat het om 49 werken. Na een kort overzicht van de onderwerpen die in deze 49 werken worden behandeld geef ik de bibliografische informatie van al deze geschriften, in dezelfde volgorde en met dezelfde indeling als in het overzicht. Deze informatie bestaat uit een opgave van de voorhanden editie(s) en handschriften, en tevens, indien nodig, een discussie over de mate van authenticiteit van elk geschrift. Van enkele belangrijke werken geef ik de inhoudsopgave en soms ook significante citaten. In één enkel geval geef ik zelfs de gehele tekst, voor zover deze is overgeleverd, uit (nr. 17). Voor de geschriften die ten onrechte met Ibn al-Akfānī's werk worden geassocieerd vermeld ik de reden waarom deze toeschrijvingen onjuist zijn.

Het tweede hoofdstuk behandelt de handschriften van de *Irşād al-Qāsid*. Ik begin met een overzicht van alle mij bekende handschriften, die ik alfabetisch heb gerangschikt naar de plaats waar zij worden bewaard. Op basis van dit overzicht heb ik een chronologie samengesteld van de gedateerde handschriften binnen deze groep. Daarna bespreek ik de vier

gedrukte edities van de *Iršād al-Qāṣid*. Drie blijken niet veel meer waarde te hebben dan een willekeurig recent handschrift, waarbij hun nut nog verminderd wordt door de onkritische behandeling door hun respectieve editeurs. De vierde gedrukte editie is gebaseerd op twee van de eerdere gedrukte edities. De waarde van deze edities voor de tekstkritiek is gering. Mijn editie is de eerste kritische van Ibn al-Akfānī's encyclopedie.

Vervolgens behandel ik de zeven handschriften van de *Iršād al-Qāṣid* waarop mijn editie is gebaseerd. Ik geef een uitvoerige beschrijving van deze handschriften, waaruit duidelijk wordt wat hun belang is binnen de teksttraditie van de *Iršād al-Qāṣid*. Ook leg ik verantwoording af van de door mij daarbij gevolgde werkwijze. Ondanks langdurige pogingen is het mij namelijk niet gelukt om een stemma, d.w.z. een sluitend schema van onderlinge afhankelijkheid van de handschriften, vast te stellen. Later begreep ik dat de constructie van een stemma eerder bij uitzondering gelukt dan als regel. Intussen had ik gekozen voor een meer pragmatische aanpak. Op basis van secundaire criteria, ouderdom en/of associatie, ben ik tot de selectie van de zeven handschriften gekomen, die de basis van mijn editie zijn. Een twintigtal illustraties uit de handschriften besluit dit tweede hoofdstuk.

Het derde hoofdstuk van de inleiding bevat een samenvatting van de inhoud van de *Iršād al-Qāṣid*. Bij het vaststellen van de Arabische tekst van mijn editie had ik wel een letterlijke werkvertaling gemaakt, maar ik kwam tot de conclusie dat het publiceren van een letterlijke vertaling meer nadelen dan voordelen heeft. De precisie die nodig is voor het maken van een letterlijke vertaling veroorzaakt stroefheid in de vertaling en neemt veel weg van de vlotte leesbaarheid van het Arabische origineel. Bij een wetenschappelijke tekst als de onderhavige kan de vertaler zich niet dezelfde vrijheden veroorloven als bij belletrie. Om juist die vlotheid van het origineel te behouden, één van de aantrekkelijke eigenschappen van Ibn al-Akfānī's schrijfstijl, en om Ibn al-Akfānī's tekst juist beter toegankelijk te maken, heb ik ervoor gekozen om een goed leesbare samenvatting te maken, liever dan een stroef lezende complete letterlijke vertaling. Om het in Arabische termen te zeggen: ik heb de *ma'nā* behouden, maar de *lafz* prijsgegeven. Het vierde hoofdstuk van de inleiding bevat mijn commentaar op de inhoud van de encyclopedie. Daarbij heb ik gekozen voor een zo beknopt mogelijke en vooral feitelijke uitleg en bibliografische annotatie.

In het vijfde hoofdstuk behandel ik op systematische wijze het

bibliografische materiaal dat Ibn al-Akfānī in zijn encyclopedie noemt. De ongeveer vierhonderd boeken die vermeld worden maken van de *Iršād al-Qāṣid*, die primair de indeling van de wetenschappen behandelt, ook een soort geannoteerde bibliografie. Ik heb een chronologische lijst gemaakt van alle auteurs die hetzij bij naam genoemd worden hetzij door middel van een titel van een of meer van hun werken in de *Iršād al-Qāṣid* zijn vertegenwoordigd. De voornaamste conclusie die uit deze lijst getrokken kan worden is dat Ibn al-Akfānī een zeker conservatisme aan de dag legt in zijn bibliografie, d.w.z. nauwelijks eigentijdse auteurs noemt. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat Ibn al-Akfānī als popularisator van de wetenschap per definitie een of twee generaties achter de feiten aanloopt. Daar komt natuurlijk nog bij dat in de veertiende eeuw de verspreiding van nieuwe teksten niet zo snel was als in onze tijd.

In het zesde hoofdstuk behandel ik de invloed van de *Iršād al-Qāṣid* op de latere encyclopedische en bibliografische literatuur. In dit hoofdstuk wijd ik de nodige aandacht aan de geplagieerde versie, getiteld *al-Durr al-Nazīm*, van Ibn al-Akfānī's encyclopedie. Ik heb niet de auteur van deze versie kunnen identificeren, maar kom wel met een mogelijke oplossing voor het auteurschap, dat in judeo-arabische kring gezocht zou moeten worden. Vervolgens behandel ik de wijze waarop al-Qalqašandī het bibliografische materiaal van de *Iršād al-Qāṣid* in zijn 'Handboek voor de Secretaris' heeft geïncorporeerd, en de wijze waarop de Turkse encyclopedist Tāšköprüzāda het encyclopedische en bibliografische materiaal van Ibn al-Akfānī in zijn eigen encyclopedie heeft opgenomen. Van Tāšköprüzāda kan de lijn direct worden doorgetrokken naar het grote bibliografische naslagwerk van Ḥāḡḡī Kalīfa. Uit deze ontleningen blijkt dat Ibn al-Akfānī een centrale positie inneemt in de Arabische bibliografische traditie. Hij vat samen wat zijn voorgangers, Ibn Sīnā, al-Fārābī, Ibn al-Nadīm en al-Šahrastānī, hebben gepresteerd en staat op zijn beurt aan de oorsprong van de bibliografische traditie van de post-klassieke periode. Ik besluit dit hoofdstuk met een bespreking van de wijze waarop, voordat in 1849 de eerste gedrukte editie van de *Iršād al-Qāṣid* werd gepubliceerd, Joseph von Hammer al in 1804 gebruik gemaakt heeft van Ibn al-Akfānī's werk.

Met dit zesde hoofdstuk is de eigenlijke inleiding ten einde. Ik laat in de verschillende volgende hoofdstukken nog instrumenten tot ontsluiting van de inleiding en de Arabische tekst volgen. Deze zijn achtereenvolgens een bibliografie van de geciteerde publicaties, een register van namen en

begrippen genoemd in de inleidende hoofdstukken, een register op de in de inleiding geciteerde handschriftelijke literatuur, registers op namen van personen en plaatsen, van boektitels en Korancitaten in de Arabische tekst van de *Iršād al-Qāṣid* en tenslotte het kritisch apparaat bij de editie. Dan volgt de editie van de Arabische tekst, voorafgegaan door een korte Arabische inleiding. De editie is geheel aan het eind van het boek geplaatst, zodat het ook als een Arabisch boek opengeslagen kan worden.